

EURÓPSKA DOKTRÍNA ALEBO UHORSKÁ ŠPECIALITA? ZÁSAHY ŠTÁTU A REKATOLIZÁCIA MIEST V UHORSKU V PRIEBEHU 17. STOROČIA

ISTVÁN H. NÉMETH

NÉMETH H., István. *European Doctrine or Hungarian Speciality? State Interventions and the Re-Catholicization of Towns in Hungary in the Course of the 17th Century*. *Historický časopis*, 57, 2009, 4, pp. 641-658, Bratislava.

The study presents the results of new research on the relationship between the towns and the monarch or the state in the period of re-Catholicization, especially in the second half of the 17th century. At the parliament of 1604, the Hungarian Estates already protested against the Rudolfiner Counter Reformation and there was also strong opposition in the free royal boroughs. The argumentation was based on the statement that according to Hungarian general law, the towns “do not belong to the king but to the crown”. At first, re-Catholicization efforts were hindered by a lack of qualified, educated and propertied Catholics, who could hold office in the towns. There was a similar problem with appointment of parish priests in the towns. The author corrects the familiar statements, especially of older historiography, which identified the Reformation with the national party and the Catholic side with the Habsburgs, the Vienna court and the Hungarian Catholic “anti-nationally” oriented nobility, and points to the complexity of the problem, and to the fact that the economic decline of the early modern towns is not a logical result of the weakened authority of town administrations, but of a whole complex of influences. Kingdom of Hungary. 17th century. Re-Catholicization. Towns. Elections.

Na vzťah miest a panovníka, respektíve štátu, ako aj na problematiku jeho vplyvu na rekatolizáciu už odborná literatúra poukázala vo viacerých prácach. Prevažná väčšina z nich však tieto súvislosti chápe veľmi jednostranne, s výrazným protihabsburským podtónom, ktorý je charakteristický pre národné historiografie. V takejto interpretácii sa reformácia stotožňovala s národnou stranou, kým katolícka strana bola jednoznačne spojená s Habsburgovcami, viedenským dvorom, respektíve s uhorskou katolíckou „protinárodne“ orientovanou šľachtou. Takéto ponímanie bolo posilňované aj faktom, že sedmohradské kniežatá, ktoré boli deklarované ako predstavitelia a ochrancovia uhorskej národnej štátnosti, patrili takmer bez výnimky k niektorej z protestantských cirkví. Aj v prípade miest sa stretávame s podobnými interpretáciami, keďže prenikanie katolicizmu u mnohých historikov zároveň predstavovalo zasahovanie štátu a priestor

pre okliešťovanie práv mestských samospráv.¹ Takéto chápanie je však z viacerých stránok nedôsledné, pretože sa zabúda na to, že hospodársky úpadok ranonovovekých miest nie je logickým dôsledkom oslabovania samospráv. V iných krajinách západnej Európy (napr. vo Francúzsku či Anglicku) sa podobné procesy odohrali oveľa skôr, ako na území Uhorského kráľovstva.

V tom istom čase sa však stretávame so silným hospodárskym vzostupom francúzskeho a anglického meštianstva, pričom sa súčasne zvyšoval jeho politický vplyv, ale nie vplyv miest.² Na druhej strane môžeme v polovici 16. storočia skutočne hovoriť o víťazstve reformácie v mestách, boli však aj také mestá, kde na začiatku 17. storočia bola mimoriadne silná katolícka menšina. Bol to napríklad prípad Trnavy, kde bolo usídlené Ostrihomské arcibiskupstvo a aj Petrom Pázmányom založená univerzita, alebo aj Bratislavy, kde žil vysoký počet šľachticov a zamestnancov centrálnych úradov, čím vznikla silná katolícka komunita.³ V prípade Košíc sa už na konci 16. storočia stretávame s mešťanmi, ktorí patrili k mestským elitám a boli katolíckeho vyznania. Richtár Štefan Herceg bol rovnako katolíkom, ako aj Ján Lukin, ktorý sa na prelome storočí zapojil do vojenských dodávok s mimoriadnym kapitálom a okrem šľachtického titulu sa mu podarilo získať aj titul kráľovského familiára (*aulae familiaris*).⁴

Slobodné kráľovské mestá už od neskorého stredoveku disponovali patronátnym právom (*ius patronatus*).⁵ Mestské elity teda mali možnosť rozhodujúco ovplyvniť šírenie reformácie a jej upevnenie (treba podotknúť, že v tejto problematike zatiaľ ani slovenská,

-
- 1 FELHŐ, Ibolya. A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. In *Levéltári Közlemények*, 1946, roč. 24, s. 209-267; SZÜCS, Jenő. Das Städtewesen in Ungarn im 15. – 17. Jahrhundert. In *La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie*. Budapest 1963, s. 97-164. (Studia Historica 53.)
 - 2 Súhrne pozri: NÉMETH H., István. Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16. – 17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városközségek. 1-2. zv. Budapest 2004. 1. zv., s. 45-70, 478-528; NÉMETH H., István. A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai. In *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában*. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Zost. László Mayer, György Tilcsik. Szombathely 2003, s. 229-254; NÉMETH H., István. Városigazgatás fordulóponton. A 17. század utolsó harmadának abszolutista vonásai a városokban. Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Zost. Gábor Czoch, Aranka Kocsis, Árpád Tóth. Bratislava 2005, s. 212-232.
 - 3 O Trnave pozri: GRANASZTÓI, György. A barokk győzelme Nagyszombatban. In *Tér és társadalom, 1579 – 1711*. Budapest 2004; O Bratislave: MIKÓ, Árpád – PÁLFFY, Géza. A Bratislavai Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16. – 17. század). In *Művészettörténeti Értesítő*, 2002, roč. 51, č. 1-2, s. 107-172; MIKÓ, Árpád – PÁLFFY, Géza. A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. In *Művészettörténeti Értesítő*, 2005, roč. 55, č. 3-4, s. 319-348; FEDERMAYER, Frederik. *Rody starého Prešporka: Genealogický rozbor obyvatelstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava 2003.
 - 4 NÉMETH H., István. Košice város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács, 1500 – 1700. Budapest 2006. (Fons könyvek 3.) s. 267; NÉMETH H., *Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16. – 17. századi Magyarországon*, ref. 2, 1. zv., s. 406, s. 408-413; Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn (ďalej HKA HFU) RN 157, 1638. február, fol. 194-199, 235.
 - 5 KUBINYI, András. Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. In *Aetas* 1991:2, s. 26-45. Por.: KURZE, Dietrich. *Pfarrerwahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens*. Köln; Graz 1966.

ani maďarská historiografia neurobila zásadný výskum).⁶ Rozhodnutia miest týkajúce sa vierovyznania naznačujú, že to naozaj tak bolo, pretože mestské rady, ktoré podporovali evanjelickú cirkev rovnako ostro vystupovali proti požiadavkám príslušníkov síce reformovanej, ale kalvínskej cirkvi ako proti katolíckym veriacim.⁷ K tomu, aby sme zložitú problematiku rekatolizácie miest pochopili, je dôležité mať na zreteli, že vo veľkej väčšine západoeurópskych krajín sa neustále posilňovali centralistické snahy a vybudované absolutistické štátne orgány sa striktnie pridržiavali doktríny „jeden štát, jedna viera“. Na tom nič nezmenila ani skutočnosť, že panovník vyznával rímskokatolícke, alebo niektoré reformované náboženstvo. V prípade miest sa ponúkal širší priestor na zasahovanie panovníka, resp. štátu, keďže mestá bezprostrednejšie patrili pod právomoc panovníka, ako ostatné stavy. A tak štát (panovník) sa oprávnenne mohol odvolávať na právnu teóriu, podľa ktorej má ako zemepán miest právo na zakázanie ich slobody vierovyznania.⁸ Sta-

-
- 6 ABRAY, Lorna Jane. *The people's Reformation : Magistrates, clergy, and commons in Strasbourg, 1500 – 1598*. Ithaca/N.Y. 1985; SEA, T. F. *The reformation and the restriction of civic authority in Heilbronn 1525 – 1532*. In *Central European History*, 1986, 19, s. 235-261; SCHMIDT, Heinrich Richard. *Reichsstädte, Reich und Reformation*. Korporative Reichspolitik 1521 – 1529/30. Stuttgart 1986; KLÖTZER, Ralf. *Die Täuferherrschaft von Münster. Stadtreformation und Welterneuerung*. Münster 1992. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 131); SCHILLING, Heinz. *Ausgewählte Abhandlungen zur europäischen Reformations- und Konfessionsgeschichte*. Hrsg. Luise Schorn-Schütte, Olaf Mörke. Berlin 2002. (Historische Forschungen 75); JÜRGENS, Klaus – JÜNKE, Wolfgang A. *Die Geschichte der Reformation in der Stadt Braunschweig*. Wolfenbüttel 2003. (Quellen und Beiträge zur Geschichte der Evangelisch-lutherischen Landeskirche in Braunschweig 13); POSTEL, Rainer. *Obrigkeitsdenken und Reformation in Hamburg*. In *Hamburgische Kirchengeschichte in Aufsätzen*. Hamburg 2004, s. 43-80; HAMM, Berndt. *Normative Zentrierung städtischer Religiosität zwischen 1450 und 1550*. In *Ad historiam humanam*. Aufsätze für Hans-Christoph Rublack. Hrsg. Thomas Max Safley. Epfendorf 2005, s. 63-80; PETTKE, Sabine. *Rostocks Vierundsechziger und die Reformation*. In *Mecklenburgia sacra*, 2005, 8, s. 163-192; PLATH, Christian. *Konfessionskampf und fremde Besatzung. Stadt und Hochstift Hildesheim im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreißigjährigen Krieges (ca. 1580 – 1660)*. Münster 2005. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 147.) Nemožno vylúčiť ani možnosť, že rada pre nepokoje mešťanov a na nátlak vonkajšej obce opustila katolícku cirkev, ako na to upozornil aj Peter Blickle. BLICKLE, Peter. *Die Reformation in Stadt und Landschaft Erfurt. Ein paradigmatischer Fall*. In *Erfurt. Geschichte und Gegenwart*. Ed. Ulman Weiß. Weimar 1995, s. 253-273; KEMÉNY, Lajos. *A reformáció Kassán*. Košice 1890.
- 7 ZOVÁNYI, Jenő. *A magyarországi protestantizmus története*. 1-2. zv. Budapest 2004; RÁTH, György. *A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról*. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1892, 2, s. 310-324; RÁTH, György. *Pilcz Gáspár és ellenfelei (Adalék a hazai kryptokálvinizmus hitvitázó irodalmához)*. In *Magyar Könyvszemle*, 1892-93, 1, s. 28-85.
- 8 GERTEIS, Klaus. *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit: zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt“*. Darmstadt 1986; SCHMALE, Wolfgang. *Das heilige römische Reich und die Herrschaft der Rechts*. Ein Problemaufriß, *Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa*. Zost. Ronald G. Asch, Heinz Duchhardt. Köln; Weimar; Wien 1996, s. 229-248. (Münstersche historische Forschungen 9.); MÖRKE, Olaf. *Die politische Bedeutung des Konfessionellen im deutschen Reich und in der Republik der Vereinigten Niederlande, Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa*. Zost. Ronald G. Asch, Heinz Duchhardt. Köln; Weimar; Wien 1996, s. 125-164. (Münstersche historische Forschungen 9.); REINHARD, Wolfgang. *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Teitalters*. In *Zeitschrift für Historische Forschung*, 1983, 10, s. 257-277; SCHILLING, Heinz. *Gab es im späten Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit in Deutschland einen städtischen Republikanismus? Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit*. Zost. Gerda von Koenigsberger. München 1988, s. 101-143.

vy už na sneme roku 1604 silne protestovali proti právnej argumentácii, ktorú používala rudolfínska protireformácia (a ktorá sa potom v priebehu 17. storočia ustálila v náboženskej polemike), pričom poukazovali na to, že je výrazný rozdiel vo vzťahu poddaný – zemepán a kráľ – slobodné kráľovské mesto. Argumentovali tým, že podľa uhorského všeobecnoprávneho chápania „*nepatria do vlastníctva kráľa, ale koruny*“.⁹ Obraz miest ako majetku koruny sa však vytvoril práve v tomto období nielen ako dôsledok povýšenia zemepanských miest, ktoré mal v zálohu Štefan Illésházy, na slobodné kráľovské mestá, ale tiež v dôsledku rozhodnutí partikulárneho snemu v Krupine. Túto právnu fikciu vytvorila skupina intelektuálov, ktorá sa združovala okolo Illésházyho a Bocskaia (napr. košický notár a neskôr richtár Ján Bocatius) na vyváženie snáh, ktorých korene môžeme hľadať už na konci 16. storočia.¹⁰ Už roku 1590 Uhorská komora v súlade s názorom Spišskej komory navrhla, aby sa podobne ako v rakúskych mestách zaviedlo vyberanie komorského úžitku (*lucrum camerae*). Mienila tým kompenzovať už niekoľko rokov trvajúcu neschopnosť vyberať vojenskú daň. Argumentovala, že „*mestá sú vlastníctvom jeho veličenstva*“ („*die Stett weren Eur Majestät Aigenthumb*“).¹¹

Prvé dejstvo rekatolizácie Košíc a hornouhorských miest sa začalo taktiež s takýmto odôvodnením. Po roku 1596 muselo Jágerské biskupstvo opustiť svoje sídlo a ako náhradné miesto jeho pôsobenia boli vybraté Košice. V skutočnosti sa však biskupstvo nepodarilo presťahovať, len kapitula si v tzv. kráľovskom dome zriadila malú kaplnku. Týmto sa vznikli podmienky pre udalosti v rokoch 1603 – 1605, ktoré veľmi podrobne opísal vo svojej štúdii Michal Suchý.¹²

V pozadí vtedy realizovaných opatrení však stáli aj snahy, ktoré už môžeme chápať ako predzvesť politiky voči mestám v poslednej tretine 17. storočia. Roku 1603 arciknieža Matej nariadil revíziu slobodných kráľovských miest. Táto previerka mala v prvom rade finančné dôvody, ale ako nové hľadisko sa objavilo aj preverenie rekatolizácie a preskúmanie volebného práva mestských samospráv. Pre komisárov, ktorí previerku vykonávali, bolo vydané nariadenie, ktorého body č. 29 a 35 boli zamerané na zistenie

9 Magyar országyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae. Ed. Vilmos Fraknoi (1-8. zv.), Vilmos Fraknoi, Árpád Károlyi (9-12. zv.). Budapest 1874 – 1917. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek 3. osztály. Monumenta comitialia. Országgyűlési emlékek) 10. zv., s. 511, 521. (Bratislava), resp. 597. (Krupina), 11. zv., s. 304, 489. (1605. Krupina).

10 TESZELSZKY, Kees. *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Pannonhalma 2009*, s. 88-94, 111-120, 135.

11 HKA HFU RN 57. 1590. jún, fol. 1 016, 1 032. Viedeň 1590 júl 4. O rakúskych provinciách najnovšie pozri: NÉMETH H., István. A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. In *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Zost. Lilla Krász, Teréz Oborni. Budapest 2008, s. 79-92; SCHEUTZ, Martin. Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation. In LEEB, Rudolf – Pils C., Susanne – WINKELBAUER, Thomas (eds.). *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Wien 2006, (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47), s. 309-337; SCHEUTZ, Martin. Compromise and shake hands: The town council, authority and urban stability in eighteenth-century Austrian small towns. In *Urban History*, 2006, Vol. 34, s. 51-63.

12 SUCHÝ, Michal. Pentapolitana v predvečer povstania Štefana Bočkaja. In *Historický časopis*, 1970, roč. 18, s. 161-194.

vierovyznania predstaviteľov mestských orgánov i obyvateľstva.¹³ Tu je zjavná veľká podobnosť s praxou, ktorá bola zavedená v rakúskych dedičných krajinách.¹⁴ Na prelome 16. a 17. storočia pod vedením Melchiora Khlesla získal štát pod rúskom protireformácie ešte väčší vplyv v mestských orgánoch a to tak, že panovníkom vyslaní komisári vyvíjali silný nátlak pri voľbách richtárov a mestských rád. V Dolnom Rakúsku vo väčšine miest podporovali právo na získanie mestských práv pre katolíkov a súčasne sa snažili dosiahnuť, aby členovia mestských rád boli výlučne katolíckimi. Podľa nariadenia vydaného 17. marca 1600 v siedmich hornorakúskych mestách sa voľby mohli uskutočniť len v prítomnosti kráľovského komisára. Komisári vybrali členovestskej rady v prvom rade spomedzi katolíkov, ale v mnohých prípadoch zmenili aj termíny volieb. Na dôležitú úlohu starostov a notára pri rekatolizácii, ako aj na zmeny v základoch mestskej samosprávy poukazuje najmä to, že starosta alebo notár mohol byť nominovaný len spomedzi katolíkov. V rakúskych dedičných krajinách sa síce po roku 1608 vrátili k starému poriadku, ale od prvej tretiny 17. storočia sa pri voľbách do mestského zastupiteľstva opäť stretávame s komorskými komisármi, ktorých prvoradou úlohou bolo vybrať spoľahlivých katolíkov na určené mestské funkcie.¹⁵

Spoločný postup uhorských, českých, moravských a rakúskych stavov, ktoré sa postavili proti centralistickým snahám, na určitý čas pozastavil proces vtedy nastolených rekatolizačných snáh, ale podobné tendencie sa prejavovali aj neskôr. Roku 1618 sa panovník, odvolávajúc sa na svoje patronátne právo (*ius patronatus*) snažil vytvoriť v mestách samosprávu s katolíckou väčšinou.¹⁶ Krátko na to boli z Viedne a Dolného Rakúska vyhnaní evanjelici, ktorí sa nasťahovali do uhorských miest. Roku 1625 arcibiskup Peter Pázmany, ako aj palatín Mikuláš Esterházy dôrazne varovali mestá pred tým, aby utečencov prichýlili a prostredníctvom Uhorskej komory sa čoraz viac snažili ich usidleniu zabrániť. Palatín sa v rámci toho snažil čo najprísnejšie dodržať dohovor z roku 1622, podľa ktorého Bratislavčania prijímú do vnútornej rady aj katolíkov za podmienky, ak panovník odvedí z mesta vojsko, ktoré sa tam zdržiavalo pre obavy z útokov vojsk Gabriela Bethlena. Odsun kráľovského vojska sa aj uskutočnil, ale iba po niekoľkonásobnom napomenutí bolo do 12-člennej užšej rady prijatých niekoľko katolíkov. Palatín sa však odvtedy snažil presadiť v rámci senátu paritu, teda rovnaký konfesijný podiel.¹⁷

13 FELHŐ, ref. 1; NÉMETH H., Várospolitika és gazdaságpolitika a 16. – 17. századi Magyarországon, ref. 2, s. 480-495.

14 NÉMETH H., István. A Viedeňi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. In *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*, ref. 11.

15 BRUNNER, Otto. Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich. In *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 1955, 6, s. 221-249; BRUNNER, Otto. Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit. In *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1963, 50, s. 329-360; SCHÖNFELLNER, Franz. Krems zwischen Reformation und Gegenreformation. Wien 1985. (Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 24.); GUTKAS, Karl. Stadt- und Herrschaft in Niederösterreich im 16. und 17. Jahrhundert. In *Bericht über den 8. österreichischen Historikertag* (Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Geschichtsvereine 16.). Wien 1965, s. 59-76; Súhrne pozri: NÉMETH H., István. A Viedeňi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. In *Sahin-Tóth Péter Emlékkönyv* (v tlači).

16 Archív Mesta Košic, Supplementum H. Listiny, listy a spisy (= H I) 5 818/75. Bratislava 1618. máj 5.

17 HKA HFU RN 127. 1625. april fol. 158-160; Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, Litterae ad cameram exaratae (E 41) 1627. No. 25, 39, 1628. No. 54.

Spoločný postup komory a palatína ale nebol úspešný a nepodarilo sa zvoliť spomedzi katolíkov ani šesť katolíckych vnútorných radcov, ani richtára.¹⁸ Vyslanci Ferdinanda III. a Juraja I. Rákócziho, ako aj vyslanci hornouhorských stolíc sa na rokovaníach v Trnave roku 1644 zaoberali i otázkou slobodného vierovyznania katolíkov a kalvínov. Vyslanci hornouhorského zväzu miest však už vtedy odmietli prijať obe vierovyznania a neboli ochotní prijať ich kňazov a kazateľov vo vnútri mestských múrov a to ani za okolnosti, keď sa panovník odvolávajúci sa na svoje patronátne právo snažil dosiahnuť, aby rímskokatolícka cirkev dostala v mestách nové fary a vhodné miesto. Napriek tomu, podľa zmluvy uzavretej medzi oboma panovníkmi sa Košice museli zaviazat', že dajú k dispozícii vhodné pozemky a budovy príslušníkom oboch vierovyznaní. Spor mesta značnou mierou prispel k tomu, že sa na snemoch v rokoch 1647 a 1649 prijali zákony, ktoré zásadne ovplyvnili politiku voči uhorským mestám. Podľa týchto zákonných článkov sa mestská šľachta dostala úplne pod právomoc stolíc, zabezpečila sa sloboda vierovyznania pre katolíkov i kalvínov a odovzdanie lokalít podľa Lineckého mieru. Popritom významne vzrástli obchodné privilégia šľachty a zároveň sa využili aj škandály, ktoré sa odohrali v košickom senáte. Na podnet kráľovského fisku predvolali pred palatínalný súd trojicu, ktorá už niekoľko desiatok rokov držala v rukách život mesta – Andreja Nyeregyártóho (Sedlára), Jána Keviczkého a Gregora Miskolczyho. S argumentáciou, že ide o šľachtické výsady, útlak Maďarov a náboženské nepokoje, mohli významne zasiahnuť do vnútropolitického života miest.¹⁹

Na sneme roku 1649 sa síce anuloval zákon číslo 82, ktorý bol vyneseny proti košickým senátorom, ale iba s tou podmienkou, ak košická mestská rada zabezpečí vhodný pozemok aj pre katolíkov a kalvínov. Okrem toho presídlili Jágerskú kapitulú z Jasova do Košíc. Po ukončení snemu Košičania okamžite vyslali poslov, aby zamedzili príchod katolíkov a reformovaných do mesta, ale v tomto snažení ich nikto, dokonca ani kancelár nepodporil. Na stranu senátu sa postavil jedine hornouhorský hlavný kapitán František Wesselényi. Spočiatku sa predstavitelia oboch cirkví snažili získať tie najlepšie miesta (katolíci dominikánsky kláštor, reformovaní zase dom na Hlavnom námestí). Košickí vyslanci s podporou hornouhorského zväzu miest sa na tajnom rokovaní dohodli s palatínom a roku 1650 našli vhodné pozemky pre príslušníkov oboch vyznaní. Okrem toho sa dohodli ešte na viacerých iných bodoch, ktorými si mesto udržalo svoje dovtedajšie práva. Vyhradili si, že do kostola, ktorý bol určený katolíkom, neprídu jezuiti a za odovzdané pozemky mesto nebude platiť daň. Tieto pozemky nemali spadať mimo právomoc mesta, nemali sa tam usadiť remeselníci, ani si na nich otvoriť výčap, a všetky náboženské rozbroje sa mali prejednávať pred mestom.²⁰ Dohoda umožnila, aby sa Jágerská kapitula skutočne presídlila z Jasova do Košíc, palatín Pavol Pálffy sprostredkoval, že sa vrátili aj františkáni a Ferdinand III. vydal 29. decembra 1654 listinu, ktorou Spoloč-

18 FELHŐ, ref. 1, resp. HKA HFU 1625. apríl, fol. 158-160.

19 Por.: BESSENYEI, József. A szabad királyi városok jogainak csorbítása. (Az 1648. évi 78. törvény). In *Történelmi Szemle*, 1991, 33, s. 255-263.

20 O jednaniach vyslancov: Štátny Oblastný Archív v Levoči, Archív mesta Levoča III/60. Trnava 1644. november 1. O požiadavkách palatína: AMK H I. 7 312/38. Trnava, 1645. január 2., 7 312/37. Trnava, 1645. január 23., 7 312/39. Trnava, 1645. január 24., resp. pozri: NÉMETH H., Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16. – 17. századi Magyarországon, ref. 2, 1. zv., s. 500-514.

nosti Ježišovej odovzdal do trvalej držby tzv. kráľovský dom, ktorý dovtedy využívali hlavní kapitáni ako svoju rezidenciu a v ktorej napokon vzniklo gymnázium. Podporovateľ jezuitov, jágerský biskup Benedikt Kisdy o tri roky neskôr poskytol účasť 60 000 zlatých na založenie akadémie, ktorú Leopold I. roku 1660 povýšil na rovnakú úroveň, akú mali ostatné ríšske univerzity.²¹ Táto tendencia odzrkadľovala základy organizácie stredoeurópskeho absolutizmu viedenského dvora. V časoch katolíckej obnovy sa aj v iných svojich provinciách opierali o rád jezuitov, ale činnosť mohli vyvíjať aj ostatné zreformované rády (observantní františkáni, dominikáni, augustiniáni, karmelití, kartuziáni a kamalduli).²²

Odhalenie Wesselényiho sprisahania a jeho potlačenie sa stalo vhodnou príležitosťou na to, aby sa zaviedli zmeny v správe a náboženskom živote miest podľa vzoru ostatných provincií habsburskej ríše. Mnohotisícové kráľovské vojská boli rozhodujúcim argumentom v procese, ktorý sa už dlhšie pripravoval: do miest Uhorského kráľovstva umiestnili nemecké posádky, mestskej rade odobrali kľúče od mestských brán, košický Dóm sv. Alžbety aj s jeho majetkami odovzdali do rúk katolíckej cirkvi.²³ Najúčinnnejšou pákou absolutistických opatrení bol nový daňový systém a daňová politika. Uhorsko sa odvtedy muselo väčšou mierou podieľať na výdavkoch celej ríše.²⁴ Najdôležitejším prvkom zdaňovania sa stalo čoraz lepšie a účinnejšie využívanie tých príjmov, ktoré priamo spadali pod právomoc panovníkov, čoho základným predpokladom boli aj zmeny v ich správe a súčasne aj zlepšenie výberu daní, ktoré sa uskutočňovalo pod dohľadom štátom riadených orgánov.²⁵ Druhým smerom bola možnosť politiky agresívnej a násilnej protireformácie v súlade s cieľom dosiahnuť ideu „*jeden zákon, jedna viera, jeden panovník*“ a vybudovanie dominancie katolíckej cirkvi a nedeliteľnosti viery, ktorá sa priamo viazala na centralistické snahy panovníka a budovanie jeho bezprostrednej moci. Absolutistickú politiku štátu voči mestám realizovalo vojsko, pričom Dvorská vojenská rada zasahovala aj do takých záležitostí, do ktorých si to nikdy predtým nedovolila. Zatiaľ čo v 16. a 17. storočí sa v jej zápisniciach stretávame v súvislosti s mestami výlučne len s problematikou vojenskou, od roku 1670 sa vojsko zúčastnilo na „riešení“ všetkých problémov súvisiacich s politikou miest.

V procesoch s kazateľmi, ktoré vypukli začiatkom roku 1673, hrala armáda vedľa jágerského biskupa a komory jednu z hlavných úloh. Vojsko vyhľadávalo a chytalo kaza-

21 WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei*. Košice 1941, s. 129-130.

22 REDLICH, Oswald. *Weltmacht des Barock. Österreich in der Zeit Kaiser Leopolds I.* Wien 1961, s. 28-40; EVANS, Robert J. W. *Das Werden der Habsburgermonarchie 1550 – 1700*. Gesellschaft, Kultur, Institutionen. Wien; Köln 1989, s. 100-110.

23 KERÉKES, György. *Polgári társadalomunk a XVII. században*. Košice 1940, s. 130-132, resp. FELHŐ, ref. 1, s. 258-259.

24 Por.: NÉMETH H., Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16. – 17. századi Magyarországon, ref. 2, 1. zv., s. 263-279; NÉMETH H. Vplyv osmanskej vojny na vývoj miest v Uhorsku a daňové začaženie slobodných kráľovských miest v Uhorsku v 16. a 17. storočí. In *Historický časopis*, 2008, roč. 56, s. 29-42; NÉMETH H. Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. Die Steuerlasten der ungarischen königlichen Freistädte im 16. und 17. Jahrhundert. In *La fiscalità nell'economia europea secc. XIII-XVIII – Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Century*. Ed. Simonetta Cavaciocchi. Firenze 2008, s. 771-780, 901.

25 NÉMETH H., Vplyv osmanskej vojny... , ref. 24.

teľov, komorskí a biskupskí úradníci mali na starosti odobratie kostolov. Autoritu úradov zabezpečovalo vojsko, pozostávajúce z cudzích vojakov.²⁶ Nariadenia vojenskej rady a hlavných kapitánov poukazujú na to, že v atmosfére protireformácie a náboženského prenasledovania po roku 1670, sa evanjelickí a reformovaní mešťania stali automaticky podozrivými alebo prinajmenšom rebelmi.

Roku 1772 hlavný kapitán Paris von Spankau v tomto duchu nariadil, že v prípade útoku sa má košické mešťanstvo rozdeliť podľa vyznania: katolíkom nariadil, aby sa sústredili v kostolnej záhrade, luteráni vo veľkom kostole, remeselníci mali ostať vo svojich dielňach a kalvíni podľa ordnunu hlavného kapitána mali zostať vo svojich domoch. O dva roky neskôr sa v nariadeniach vojenskej rady permanentne objavovalo, že duchovní hornouhorských miest a nekatolícki mešťania sa môžu považovať za rebelov a preto je potrebné ich okamžite odzbrojiť.²⁷

Najdôležitejšou oblasťou, kde štát mohol permanentne dozerať na dovtedy zdánlivo nedotknutú vnútornú samosprávu sa stalo centrálné ovplyvňovanie vnútorného zloženia mestskej rady a kontrola príjmov slobodných kráľovských miest prostredníctvom štátu. Strata týchto dvoch najdôležitejších, od stredoveku pretrvávajúcich výsad miest znamenala koniec mestskej existencie, zakladajúcej sa na stredovekých privilégiách. Prvým krokom bola zmena náboženského zloženia dovtedy väčšinou evanjelických rád a volených obcí, ktorú panovník presadzoval stále sa zvyšujúcim počtom delegovaných spoľahlivých katolíkov.

Táto tendencia je markantná už od druhej tretiny 17. storočia z prvých podobných pokusov vo viacerých slobodných kráľovských mestách. Po roku 1670 sa riadenie volieb do mestských úradov stáva bezprostredným. V mestách polovicu miest obsadili katolíci, a na miesto richtára a notára sa dostali spoľahlivé osoby komory.

Z hornouhorských miest sa to po prvýkrát uskutočnilo v Košiciach, kde roku 1672 na polovicu miest boli menovaní katolíci a a na druhú zase evanjelici. Prvoradou úlohou Spišskou komorou vymenovaného komisára bolo dohliadnuť na správnu voľbu richtára, senátu a volenej obce z hľadiska ich náboženskej príslušnosti, pri prednostnom zohľad-

26 RÁTH, Károly. *A pozsonyi vértörvényesek áldozatai 1674-ben*. Lugos 1889; BENCZÉDI, László. Szelephényi érsek ügye és a lipóti abszolútizmus megalapozása 1670 őszén. In *Történelmi Szemle*, 1975, 18, s. 489-502; BENCZÉDI, László. A prédikátorperek történeti háttere. In *Theológiai Szemle*, 1975, 17, s. 199-206, 264-267; BENCZÉDI, László. A Habsburg-abszolútizmus indítékai és megalósulása az 1670-es évek Magyarországon. In *Történelmi Szemle*, 1978, 21, s. 335-356; BENCZÉDI, László. *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664 – 1685)*. Budapest 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből 91.), s. 53-57, 68-74. Proces s kazateľmi vydala Varga Katalin, S.: Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve, Bratislava 2002.

27 Sonderreihe des Hofkriegesrates. Bestellungen, Hofkriegesrat Protokolle (ďalej KA HKR) Prot. Bd. 338. fol. 181. 1670. máj 30., fol. 368. 1670. september № 2, fol. 448. 1670. október 10., Bd. 339. fol. 31. 1671. január 10., Bd. 343. fol. 207. 1673. marec 2., fol. 230-231, 281, 304, Bd. 371. 1686. september № 42; Archív Mesta Košic, Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior) pur. 29. fol. 95. 1672. september 19.; KA HKR Prot. Bd. 345. fol. 90. 1674. marec 20., fol. 162. 1674. marec. fol. 231-232. 1674. apríl 18., Bd. 346. fol. 52. 1674. február 5., fol. 105. 1674. marec 4., Bd. 351. fol. 814. 1677. november 28., Bd. 352. fol. 402. 1677. júl 6., fol. 670. 1677. október 29., fol. 759. 1677. december 11. O požiari na predmestí Koši sa predpokladalo, že ho založili katolíci. Bd. 353. fol. fol. 421. O návrhu Spankaua: AMK H III/2. pur. 29. fol. 100. 1672. október 18., 21.

není záujmov panovníka a komory. Pri voľbách sa mal postarať o to, aby sa v mestskej rade a vo volenej obci vytvorila katolícka väčšina. V protiklade s predchádzajúcim úzom, keď novozvolené orgány uvádzali do funkcie samotní mešťania, teraz to musel vykonať kráľovský komisár. Legitimita mestskej samosprávy sa teda už neodvíjala od mesta, ale od komorských úradníkov zastupujúcich panovníka.²⁸

Komorský komisár nielenže zabezpečoval priebeh volieb, ale dozeral aj na obsadenie všetkých funkcií v intenciách zásady jeden štát – jedno náboženstvo. Jeho prvoradou úlohou bolo dosiahnuť, aby sa k moci dostali bezúhonní a vzdelaní katolíci,²⁹ ktorí podľa možnosti zastávali aj inú funkciu.

Pri každoročnej reštaurácii, ešte pred samotnými voľbami museli prekontrolovať účty mestských hodnostárov, ako aj všeobecný stav mesta v nasledujúcich oblastiach: náboženské pomery, stav cirkví a kostolov, stav mestského špitála a jeho majetkov, všeobecne stav mešťanstva, koľko osôb je volených do vonkajšej a koľko do vnútornej rady, aké iné úrady sa obsadzujú, koľko je kostolov a fár v meste a aké majú majetky, aká je dušpastierska starostlivosť a aké sú výhrady alebo sťažnosti voči farárovi, v akom stave sú domy, mestské múry a opevnenia, ako sa vykonáva výber daní a ako sa zaoberá dza s majetkami sirôt. Museli nájsť odpovede aj na iné špeciálne, každoročne sa meniace otázky.³⁰

Cieľom činnosti komorských komisárov, ktorá vlastne len kopírovala zavedený postup z rakúskych krajín, teda nebolo iba upevnenie rekatolizácie.³¹ Uvedené úlohy a väčšina hlásení o ich plnení mali v skutočnosti napomôcť zlepšenie hospodárenie a jeho stabilizáciu. Podobné ciele mienil viedenský dvor (okrem zavedenia jedného nábožen-

28 FELHŐ, ref. 1; SZÜCS, ref. 1. Novšie: NÉMETH H., A szabad királyi városok... , ref. 2; NÉMETH H., Városigazgatás fordulóponton. A 17. század utolsó harmadának abszolutista vonásai a városokban. Fejezetek Bratislava történetéből magyar és szlovák szemmel. Zost. Gábor Czoch, Aranka Kocsis, Árpád Tóth. Bratislava 2005, s. 212-232. O úlohe armády pozri: KA HKR Prot. Bd. 344. fol. 532. 1673. august 8., Bd. 346. fol. 239-240. 1674. máj 17.

29 NÉMETH H., Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16. – 17. századi Magyarországon, ref. 2, 1. zv., s. 519-528; NÉMETH H., A szabad királyi városok... , ref. 2. O absolutistickom princípe „jeden štát – jedna viera“: HINRICHS, Ernst. *Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall, Der Absolutismus — ein Mythos?* Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550 – 1700). Zost. Ronald G. von Asch, Heinz Duchhardt. Köln; Weimar; Wien 1996, s. 353-371. (Münsterische historische Forschungen 9.) Por.: ASCH, Ronald G. von – DUCHHARDT, Heinz. *Die Geburt des 'Absolutismus' im 17. Jahrhundert. Epochenwende der europäischen Geschichte oder optische Täuschung, Der Absolutismus — ein Mythos?* Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550 – 1700). Köln; Weimar; Wien 1996. (Münsterische historische Forschungen 9.), s. 3-24; VIERHAUS, Rudolf. Wesen und Stil absolutistischer Herrschaft. In *Niederösterreichisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, 1988, 60, s. 1-13; VIERHAUS, Rudolf. *Staaten und Stände. Vom Westfälischen Frieden bis zum Hubertusburger Frieden 1648 bis 1763*. Frankfurt/Main 1990, s. 15-38. (= Vierhaus 1990); DUCHHARDT, Heinz. Absolutismus — Abschied von einem Epochenbegriff? In *Historische Zeitschrift*, 1994, 258, s. 113-122.

30 HKA HFU RN 360. 1693. december, fol. 365-372. 1690. december 15., Archiv Hlavného Mesta Bratislavy, Spisový materiál Lad. 35. Nr. 143/k. Viedeň, 1691. marec 15., Štátny archiv v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Magistrát Mesta Banskej Bystrici, Spisy Fasc. 280. No. 93. Viedeň, 1690. december 15.

31 O praxi v mestách rakúskych provincií pozri: NÉMETH H., ref. 11.

stva) dosiahnuť aj výberom dôkladne odborne vzdelaných predstaviteľov mesta.³² Zefektívnenie hospodárenia miest bolo nutné z jednoduchých príčin: mestá (to nie je omyl) si totiž nahromadili počas niekoľkých desaťročí obrovské podlžnosti, ktoré koncom 17. storočia v niektorých z nich presahovali sumu 10 000 uhorských zlatých a na začiatku 18. storočia sa až zdvojnásobili, ba aj strojnásobili. Trnava mala roku 1662 dlh vo výške 7 000 zlatých, ktorý roku 1702 dosiahol až 27 000 zlatých. Zadlženosť Košíc v priebehu 70 rokov vzrástla niekoľkonásobne. Roku 1672 dosiahla 18 000 zlatých, ale roku 1752 sa zvýšila skoro na 51 000 zlatých.³³ Ani mesto Šopron nebolo výnimkou, veď hlásenia komorských komisárov sa zmieňujú koncom 17. storočia o dlhu vo výške 200 000 zlatých, čo bolo v porovnaní s inými mestami mimoriadne. Vstup „štátu“ do mestskej správy je teda pochopiteľný, a uskutočňoval sa paralelne s obdobnými procesmi v západnej Európe.³⁴

Výsledkom činnosti vyslaných komorských komisárov bolo, že vedenie miest prevzali katolíci.³⁵ Panovnícky mandát však nepožadoval len príslušnosť ku katolíckemu náboženstvu, ale potenciálne zvolený predstaviteľ mesta musel byť aj vlastníkom určitého majetku (*benepossessionatus*) a zároveň musel disponovať aj potrebnou kvalifikáciou (*qualificatus*).³⁶ Tieto požiadavky boli spočiatku v prevažne evanjelických mestách takmer nespĺniteľné. Z počiatočných ťažkostí tak maďarská, ako aj slovenská historiografia

- 32 Por. novšie: T HART, Marjolein. *War, finances and the structure of the Dutch State, Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550 – 1700)*. Zost. Ronald G. von Asch, Heinz Duchhardt. Köln; Weimar; Wien 1996, s. 329-349. (Münsterische historische Forschungen 9.), s. 344-347, resp. v súvislosti s kurfirstom Fridrichom Viliamom: ARNDT, Johannes. *Der grosse Kurfürst ein Herrscher des Absolutismus? Über die Möglichkeiten und Grenzen monokratischer Herrschaft im 17. Jahrhundert*. In *Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa*. Zost. Ronald G. von Asch, Heinz Duchhardt. Köln; Weimar; Wien 1996, s. 249-273. (Münsterische historische Forschungen 9.) najmä s. 270-271.
- 33 O Trnave pozri: NÉMETH H., Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion ref. 11; O Košiciach: MOL, Kincstári szervek, Magyar Kamara Archivuma Miscellanea (E 210) Civitatensia 15. t. 9. sz. Bratislava, 1672. jún 28., HKA Civitatensia RN 3 1756. január 5.
- 34 MOL, Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Regisztratúra E 34 (Protocollum diversarum relationum super restaurationibus liberarum regiarum civitatum) (=E 34 [Prot. rest. civ.]) pag. 495.
- 35 FELHŐ, ref. 1, s. 209-267, 259-265. HKA HFÖ, Prot. Bd. 903. 1671. fol. 6. 1671. január 16. „*An die hung. Cammer, was gestalten Ihre Kaysl. Hoffkanzley an herrn Joanelli abgangenen rescripts, wollen, daß in allen kaysl. freyen Stätten, sonderlich aber in denen Hungarischen Pergstetten zue denen Ämtern zugleich auch die Catholische genohmben werden, und dises möchte aniezo bey der Deputation an die Statt Schembnitz zu observieren sein, Sie Camer aber wolle de modo et personischer gemüths mainung zu eröffnen.*“ Ill. fol. 16. 1671. január 21.; HAIN, Gáspár. *Szepességi vagy löcsei krónika* (Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung). Vydal: Bal Jeromos – Förster Jenő – Kauffmann Aurél. Lőcse 1910 – 1913, s. 402. Pri voľbách v Košiciach 23. decembra 1675 zamestnanec komory vo svojom návrhu prizvukoval najmä katolícke zloženie rady a volenej obce. MOL, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Miscellanea (E 210) Civ. 15. t. № 11. Košice, 1675. december 23.
- 36 „[...] *necessarium valde et expediens iudicavimus, ut quandoquidem catholica orthodoxa per Dei gratium fides, magnum illic incrementum sumpsisse, frequentesque catholicae bene qualificatae, ad gerenda senatoria, et quaelibet alia inter vos consueta officia, idoneae personae inveniri comperiantur.*“ Archív Mesta Košic, Schwartzembachiana (ďalej AMK Schw.) Nr. 9 277. Viedeň, 1674. december 16. Por. Nr. 9 330. 1675. Por.: AMK Schw. Nr. 9 332. Bratislava, 1675. jún 19. Por.: Schw. Nr. 9 405. Košice, 1676. január 7., Schw. Nr. 9 475. Viedeň, 1677. december 24., Schw. Nr. 9 476. Bratislava, 1677. január 2., Schw. Nr. 11 008. Viedeň, 1696. december 2., Schw. Nr. 11 156.

usúdila, že voľby do mestských orgánov, konajúce sa pod dozorom komory, slúžili jedine rekatolizačným cieľom. Do čela miest sa vtedy dostali cudzie osoby: mestský život nepoznajúci šľachtici, komorskí zamestnanci, alebo miestni, ktorí však nemali predpoklady na výkon daných funkcií, čo v konečnom dôsledku nielenže nepodporilo rozvoj miest, ale práve naopak, zahatalo ho.³⁷ Tento názor podporujú tie pramene, ktoré podávajú správy o takýchto skutočnostiach. Administrácia Spišskej komory ešte aj roku 1677 hlásila panovníkovi, že len s veľkými ťažkosťami sa jej darí dostať katolíkov najprv k meštianskemu právu a potom do funkcií. Panovnícke mandáty a hlásenia komorských komisárov poukazujú aj na iné snaženia, ktorými štátna správa chcela dosiahnuť svoje dlhodobé ciele. Po počiatočných ťažkostiach napokon do mestských funkcií postupne začali prenikať vhodné osoby, a ak sa našiel nejaký neschopný, prepustili ho.³⁸

Skutočne, spočiatku sa vzhľadom na evanjelickú väčšinu mešťanov dali mestské senáty naplniť katolíkmi len dosadením komorských úradníkov a šľachticov z okolia. Napríklad v Košiciach podmienky nového nariadenia spĺňala len jedna osoba, a to Ján Fodor, novomestský tridsiatnik a hornouhorský vojenský sudca. Jeho nástupca Ján Kinisi bol predtým tiež zamestnancom komory. Ich vhodnosť – napriek tomu, že obaja v predchádzajúcom období slúžili ako panovníkom platení vojaci – je nespochybniteľná, keďže ako tridsiatnik musel byť v každom prípade znály domáceho práva a aj ekonomiky, Fodora zas ako bývalého vojenského sudcu môžeme pokladať za rovnako znalého domáceho i mestského práva.³⁹ Toto však do istej miery protirečí staršiemu názoru, podľa ktorého sa doestskej rady a volenej obce dostávali neschopní katolíci.⁴⁰ Pri volenej obci naozaj môžeme počítať s nekvalifikovanými osobami, ale zloženie vonkajšej obce si ani tak nevyžadovalo kvalifikáciu. Osoba mestského notára však spadala do inej kategórie, jeho výber pokladal panovnícky mandát za mimoriadne dôležitý.⁴¹ V prípade Košíc sa našiel vhodný kandidát až roku 1674, a to Michal Udvarhelyi, ktorý v tom čase bol aj členom užšej rady a notárom Jágerskej kapituly.⁴² Úloha menovaných

37 SZÜCS, ref. 1, s. 156.; ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice 1983, s. 29-46; ŠPIESZ, Anton. Der Wiener Hof und die Städte in Ungarn in den Jahren 1681 – 1780. In *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Zost. Wilhelm Rausch. Linz/Donau 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.), s. 83-95; ŠPIESZ, Anton. Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681 – 1781. In *Historický časopis*, 1991, roč. 39, s. 588-612; MAREČKOVÁ, Marie. Politická autonomie a vnútorná samospráva východoslovenských svobodných kráľovských miest v 17. storočí. In *Historický časopis*, 1993, roč. 41, s. 543-550; KÓNYA, Peter. A felső-magyarországi városok társadalma a 17. században. In *Bartfától Pozsonyig. Városok a 13. – 17. században*. Zost. Enikő Csukovits, Tünde Lengyel. Budapest 2005, s. 355-373.

38 Németh H., A szabad királyi városok..., ref. 2.

39 FODOR, Jánosra. HKA HFU RN 222. 1666. august fol. 248-288., RN 233. 1671. jún fol. 101-107; MOL, Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, E 23 (Litt. ad Cam. Scep.) 1671. august 5., 1672. január 16.; O Jánovi Kinisy: MOL, Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, E 23 (Litt. ad Cam. Scep.) 1671. september 19., HKA HFU RN 235 1671. október, fol. 41-42.

40 KÓNYA, Peter. Spoločnosť hornouhorských miest v 17. storočí. In *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnicstvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Eds. Enikő Csukovits, Tünde Lengyelová. Prešov; Bratislava 2005, s. 267-284.

41 Por.: HÜBL, Richard. *Die Gegenreformation in St. Pölten*. St. Pölten 1966, s. 22, 30-32; HAGENER, Herta. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation in Linz. In *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz* 2004, s. 355-357.

42 MOL, Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, E 23 (Litt. ad Cam. Scep.) 1674. december 29.

však bola dočasná. Komorskí komisári sa totiž vždy snažili nájsť takých ľudí, v prvom rade spomedzi šopronských katolíkov, ktorí nie ako cudzinci, ale ako katolíci dovedy nepripustení k moci prejavili mimoriadnu snahu o miesto vo vedení mesta a taktiež sa usilovali dokázať svoje schopnosti.

Ako samozrejmosť sa už na začiatku zavádzania nového systému objavili znaky korupcie. Roku 1680 sa pod vedením komorského radcu Wilhelma Draheima začalo vyšetrovanie proti dovtedajšiemu riaditeľovi administratívy Spišskej komory Franzovi Konradovi a Walsegg. Podľa svedectva zachovaných vyšetrovacích spisov riaditeľ administrácie financií Horného Uhorska, ktoré sa považovalo za ohnisko rebélií, prichádzal na voľby miest s obrovským sprievodom, čím spôsoboval tak mestám, ako aj okolitým obciam veľké škody. Administrátor často, najmä počas reštaurácií, sám pre seba vyberal rôzne sumy, ktoré deklaroval za dane. Popritom za slušné peniaze, bez konzultácie či súhlasu Uhorskej komory, pretláčal svojich ľudí, ktorí boli súčasne aj zamestnancami komory, do funkcií v mestských radách. Táto aféra však bola len nepríjemným sprievodným javom nového, na prelome 17. a 18. storočia zavádzaného systému, ktorý bol vo svojej dobe pokladaný za moderný. Na to poukazuje aj fakt, že komora dala túto aféru vyšetriť a vinníkov potrestala primeranými trestami.⁴³

Výskum spoločenskej štruktúry novej katolíckej elity sa doteraz vykonal na príklade mesta Šopron. V prípade katolíckych radcov, ktorí sa dostali do orgánov mesta v poslednej tretine 17. storočia je pozoruhodné, že len časť z tých katolíkov, ktorí vystriedali evanjelickú elitu, bola skutočne nespôsobilá na posty, ktoré pre nich určili predseda komory alebo komorskí komisári. V prvej fáze realizácie nových politických nariadení týkajúcich sa miest, ktoré sa zaviedli roku 1672, sa vedúcimi osobnosťami v meste alebo členmi vnútornej rady skutočne stali osoby, ktoré sa mohli považovať za cudzincov. Ako zamestnancov komory ich však môžeme pokladať za kvalifikovaných na výkon riadiacich funkcií. V tomto období sa v šopronskej užšej rade objavili aj takí katolíci, ktorí disponovali len veľmi skromnou odbornosťou, ale niektorí jednotlivci si svoje postavenie dokázali udržať dlhšiu dobu. Každý spomedzi katolíckych predstaviteľov mesta však tu mal isté kontakty už aj v predchádzajúcom období – či už rodinné, alebo založené na obchodno-spoločenských väzbách. Ich kvalifikácia bola na vysokej úrovni, a taktiež ich spoločenská prestíž bola významná už pred zmenami, ktoré nastali roku 1672.

Tieto tendencie sa posilnili a dokonca aj rozšírili v ďalšej generácii katolíckych predstaviteľov mestskej samosprávy, nastupujúcej po zásahu komory z roku 1672. V druhej polovici 17. storočia totiž v šopronskej evanjelickej mestskej elite mali silné zastúpenie osoby s právnickým vzdelaním, pričom v niektorých prípadoch išlo aj o doktorov práva. Na prelome 17. a 18. storočia a v prvej štvrtine 18. storočia táto tendencia ešte zosilnela, čo čiastočne vyplývalo aj z činnosti komorských úradníkov, sprostredkujúcich požiadavky, ktoré diktoval štát. Príslušníci novej šopronskej mestskej elity z prelomu storočí, bez ohľadu na to, či boli evanjelici alebo katolíci, bez výnimky disponovali právnickým vzdelaním, vykonávali advokátsku prax a všetci mali zodpovedajúce právne a hospodárske skúsenosti. Toto poukazuje na to, že dlhodobá reforma vo vedení mesta a činnosť komisárov, ktorí sa objavili na reštauráciách koncom 17. storočia nebola ani tak veľmi ná-

43 HKA HFU RN 280. 1681. fol. 284-286.

silná, skôr pomalá, plná kompromisov a jej únavná počiatočná fáza sa končila až v prvej štvrtine 18. storočia. V slobodných kráľovských mestách Uhorského kráľovstva vznikali nové vedenia miest z katolíkov i evanjelikov, charakterizované najmä odbornosťou.⁴⁴

Základnou podmienkou rekatolizácie bolo, aby do silne evanjelických miest dosadili dostatočný počet farárov. Keďže v mene panovníka vykonávala patronátne právo v mestách komora, pri menovaní farárov bola otázka vyriešená: mestá do menovania farárov už viac nemohli zasahovať.⁴⁵ Komora sa na tomto poli snažila vykonať všetko, čo mohla a už v rokoch 1671 – 1672 zhabala kostoly a fary na území miest, ako aj ich majetky. V prípade Košíc sa odovzdanie kostola skončilo kompromisom, podľa ktorého sa na odovzdaní dómu do rúk katolíckeho farára mohli zúčastniť traja katolícki a aj traja evanjelickí radní páni.⁴⁶ Pri získavaní majetkov sa katolícki farári a rehoľníci stretávali so stále zvyšujúcim sa odporom vedenia miest. Valentín Istvánffy, košický katolícky farár, sa viackrát obrátil na komorskú administráciu, aby sa vyžaloval: príjmy, ktoré mu náležia, mesto nie je ochotné vydať a nemôže disponovať ani inými príjmami, ktoré inde dostávajú bežným spôsobom. Z jeho sťažností sa zdá, že predstavený v podstate bohatej košickej fary v týchto rokoch sotva dostal niečo pod zub.⁴⁷ V podobnej situácii sa ocitol aj Cyprianus Saladinus, sabinovský františkán, ktorý sa stal farárom, ako aj nový kňaz, ktorého vyhladil pre prešovskú faru a ktorý sa takisto nevedel dostať k svojim príjmom, pretože boli v rukách mesta a to jeho nároky odmietlo.⁴⁸

Na fary a pre správu ich majetkov sa snažili nájsť vhodných katolíckych kňazov. Keďže však mestské fary znamenali pre cirkev relatívne bohaté zdroje príjmov, nebol výber vhodných farárov jednoduchý. Príjmy prešovskej fary v poslednej tretine 17. storočia vynášali totiž ročne sumu okolo tisíc zlatých, napriek tomu v blízkom okolí nedokázali nájsť vhodnú osobu na čelo fary, pretože väčšina Prešovčanov bola nemeckej národnosti, a práve takýto kňaz sa v tejto časti krajiny vyskytoval len zriedka. Spišská komorská administrácia sa preto obrátila na Uhorskú komoru so žiadosťou o pomoc, aby ona našla vhodného, vzdelaného človeka, ktorý ešte nemá faru a – pokiaľ by to nespôsobilo ďalšie komplikácie – pochádza z Rakúska, ale v žiadnom prípade to nemal byť odchovanec jezuitov.⁴⁹ Zmeny v cirkevnoprávnej situácii sú jasné aj z predchádzajúceho príkladu: ani mestská rada, ani jágerský biskup nemal možnosť aktívne zasiahnuť do voľby farára, a tieto patronátne práva v mene panovníka vykonávala komora. Na odô-

44 NÉMETH H., István. Az állam szolgái vagy a város képviselői? A központosuló városi politika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. In *Soproni Szemle*, 2007, 61, s. 125-141.

45 MOL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1673. marec 10. Pri obsadzovaní prešovskej fary administrácia Spišskej komory koncipovala správu tak, že prešovská rada prepustila patronátne práva nad kostolom panovníkovi.

46 AMK Schw. Nr. 9 224.

47 MOL E 249 (Ben. man.) 1672. jún No. 5. Košice, 1672. jún 2., 1673. apríl No. 62, Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, Repraesentationes, informationes et instantiae (E 254) [=MOL E 254 (Repr., inst.)] 1672. jún No. 5. Košice, 1672. jún 2., 1673. apríl No. 62., júl No. 166.

48 MOL E 249 (Ben. man.) február No. 7. Sabinov, 1673. február 7., 1673. február No. 38. Sabinov, 1673. február 22., No. 69. Sabinov, 1673. február 27., E 254 (Repr., inst.) 1673. február No. 7. Sabinov, 1673. február 7., No. 38. Sabinov, 1673. február 22., No. 69. Sabinov, 1673. február 27., E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1673. marec 10. Košice, 1673. marec 10.

49 MOL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1673. marec 10. Košice, 1673. marec 10.

vodnenie svojho práva využila dokonca aj kráľovský apoštolský titul, vydobytý v 13. storočí počas bojov o investitúru, len aby čo najhodnovernejšie dokázala opodstatnenosť svojich právnych nárokov.⁵⁰

Tento problém vyvolal zásadný rozpor medzi komorskou administráciou a hornouhorskými biskupmi, Františkom Szegedym a Jurajom Bársonyom, ktorí si – potom, ako im už vedenie miest nemohlo stáť v ceste – chceli prisvojiť právo vymenúvať farárov. Rozpory sa rozohreli práve pri uvedení prešovského farára Augustina Langnera do funkcie. Zo zachovaných dokumentov sa zdá, že Langner bol vyvoleným komorského administrátora Otta von Volkra, ktorý ho už začiatkom roku 1673 chcel uviesť do jeho úradu. List jágerského biskupa Františka Szegedyho naznačuje, že kandidát predsedu komory si nezískal jeho náklonnosť práve svojou neznalosťou cirkevného práva a charakterom, nehodným osoby reprezentujúcej cirkev. Podľa biskupa totiž *„tohto nemeckého kňaza, ktorého chcel pán Volkra uviesť, ja v žiadnom prípade neprijmem, nemôžem ho prijať z mnohých príčin, nie je takým čestným človekom z mesta, a aj odkiaľ prišiel, aj odtiaľ ho vyhodili“*. Biskup preto vyzval mestskú radu Prešova, aby *„vaše milosti z magistrátu, napíšte mne a vyžiadajte si farára odo mňa, čestného človeka z lona cirkvi, ktorý doteraz slúži ako farár v Tokaji, predtým zase bol v Medzeve, odkiaľ aj pochádza a je dobrým nemeckým kazateľom, aj maďarským kazateľom. Príležitostne vie aj po slovensky, takže môže udeľovať sviatosti a vo všetkých troch rečiach a môže vašim milostiam slúžiť, takého by som nariadil a poslal k vašim službám. Od neho vhodnejšieho farára by som ani nemohol vašim milostiam poslať, a netreba s tým meškať, nech ho na nadvádzajúce sviatky môžem k vám poslať. Od iného, ako odo mňa ani nech vaše milosti nečakajú farára, pretože ja v žiadnom prípade toho nemeckého farára neprijmem, a aj môj úrad mi prikazuje, aby som sa ja zodpovedal za farárov.“*⁵¹ Komorská administrácia a Uhorská komora proti tomu ostro protestovala, pretože ak získala patronátne právo miest do svojich rúk, nechcela ani úžitky z toho pochádzajúce prepustiť Jágerskému biskupstvu. Žigmund Holló sa vo svojom hlásení vyjadril, že biskup nemá žiadne právo zasahovať do vymenúvania mestských farárov a ani do ich voľby, pretože to patrí do právomoci komory.⁵² Podobný názor, ako v prípade vymenovania prešovského farára, prezentovala komora aj v prípade menovania sabinovského farára roku 1676. Spišská komorská administrácia sa jednoznačne vyjadrila: mesto je pod patronátnym právom panovníka a teda komory, tak právo uviesť farára do funkcie nemá biskup, ale panovník a to takým istým spôsobom, akým ani na súkromnom majetku hociktorého zemepána bez jeho vedomia a súhlasu nemôže nikto uviesť farára do jeho úradu.⁵³

Komora, odvolávajúc sa na práva panovníka, však nezasahovala len do obsadzovania fár, ale postupovala podobne aj v prípade rôznych reholí, ktoré sa usadzovali v mestách a to s vylúčením biskupstva z rozhodovania. Odvolávala sa rovnako na patronátne právo zemepána. V týchto prípadoch dokonca mohla komora konať s ešte väčšou voľnosťou, pretože rehoľné rády nespádali pod rozhodovanie hlavy miestnej cirkevnej inštitúcie.

50 MOL E 244 (Minutae) 402. zv. pag. 114-115. Košice, 1679. február 11., 405. zv. fol. 44. Košice, 1678. marec 20., E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1676. júl 30. Košice, 1676. júl 30.

51 MOL E 249 (Ben. man.) máj No. 72. Jasov, 1673. máj 9.

52 MOL E 249 (Ben. man.) máj No. 85. Prešov, 1673. máj 15.

53 MOL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1676. máj 23. Košice, 1676. máj 23.

Preto je pochopiteľné, že práve prostredníctvom príslušníkov reholí sa komora snažila zaplniť voľné miesta na mestských farách.⁵⁴ Rozpor medzi komorou a biskupstvami nezankol ani po dlhšom čase, pretože ešte aj roku 1681 pri uvedení nového levočského farára došlo ku konfliktným situáciám. Na faru menovali jezuitu, Johanna Melchiora Baumfeindta a dvoch svetských kňazov, spomedzi ktorých jezuita bol protežantom komory. Napriek tomu Spišská kapitula na rozkaz ostrihomského arcibiskupa ustanovila do funkcie farára fary sv. Jakuba koncom roku 1681 Jána Szurdinyiho. Komora, odvolávajúc sa na zemepanské patronátne právo nebola ochotná novému farárovi odovzdať príjmy, ktoré k jeho úradu prináležali, dokonca považovala uvedenie do funkcie z dôvodu nesúhlasu komorskej administrácie za neplatné.⁵⁵ Po vylúčení zasahovania miest do menovania správcov cirkevných majetkov sa teda komora dostala do sporu s jágerským a varadínskym biskupstvom. Biskupi sa pochopiteľne chceli pridržiavať svojho práva, aby sa na tieto výnosné fary dostávali odchovanci z ústavov, ktoré vydržovali oni.⁵⁶ Osoba prešovského a sabinovského farára spôsobila niekoľko rokov trvajúci spor medzi komorou a biskupstvom, do ktorého zainteresovali ešte aj Leopolda Kolonitsa, viedenskonomestského biskupa. Komora sa totiž neustále odvolávala na patronátne právo, ktorým získala právomoci nad mestskými farami. Týchto právomocí sa pravdaže nechcela vzdať, ani vrátiť ich biskupstvu.⁵⁷ V tejto situácii, keď farskými majetkami disponovali jednoznačne ľudia z komory, biskupstvo nemalo šancu, aby na čelo fár mohlo dosadiť svojich kandidátov.

Zasahovanie štátu vplývalo aj na miestne politické pomery, pretože pomaly sa stávalo zásluhou, ak niekto ako katolík mal primerané politické ambície a aj adekvátne vzdelanie. Táto tendencia sa pri získavaní rôznych komorských funkcií (hocijakých malých) prejavovala už dve desaťročia. Komora už od prvej štvrtiny 17. storočia uprednostňovala tie žiadosti o prijatie do zamestnania, ktoré podávali katolíci pri snahe dosiahnuť rôzne komorské funkcie. V tomto období pri zapínaní uvoľnených miest v banských komorách aj podľa panovníckeho mandátu mali zamestnať len katolíkov.⁵⁸ Košičan Johann Lang pri uchádzaní sa o uvoľnený úrad koncipienta v komore do svojej žiadosti uviedol nielen to, že má primerané vzdelanie, ale že napriek tomu, že jeho rodičia a aj on sám boli protestanti, on prestúpil na katolicizmus a túto vieru aj vyznáva.⁵⁹ Pretože štát čoraz viac považoval mestských funkcionárov za svojich vlastných zamestnancov, takého očakávania museli vo veľkej miere prispieť k tomu, aby mnoho mešťanov konvertovalo. Môžeme to

54 MOL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1676. júl 6. Košice, 1676. júl 6.

55 MOL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1681. december 15. Košice, 1681. december 15., E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1681. júl 28. Košice, 1681. júl 28., HKA HFU 1682. január fol. 65-76.

56 MOL Košice, 1676. júl 6. Košice, 1678. marec 20., E 249 (Ben. man.) máj No. 85. Prešov, 1673. máj 15., E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1676. máj 23. Košice, 1676. máj 23.

57 MOL E 254 (Repr., inst.) 1673. máj No. 7. Hrabušice, 1673. máj 22., No. 10. Prešov, 1673. máj 23., No. 72. Jasov, 1673. máj 9., E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1673. marec 10. Košice, 1673. marec 10. List Leopolda Kollonitsa: MOL E 254 (Repr., inst.) 1673. jún No. 23. Viedeň, 1673. jún 29.

58 HKA HFU RN 157. 1638. február, fol. 194-199, 235, RN 222. 1666. august, fol. 248-288, HKA Altes Münz- und Bergwesen, Ungarn RN 11. 1626, fol. 295. 1626. jún 10.

59 MOL E 244 (Minutae) 402. zv., pag. 3. Košice, 1678. február 27.

vidieť aj na príklade prešovského lekára, richtára a notára Johanna Webera.⁶⁰ V prípade mesta Šopron sa nestretávame s podobnými tendenciami, aké prejavil ambiciózný prešovský mešťan. Spomedzi evanjelických príslušníkov mestskej elity mesta Šopron ani jeden nekonvertoval na katolicizmus len preto, aby mohol v meste získať nové dôležité pozície. Je však isté, že pre novú katolícku elitu sa otvorili (dokonca doširoka roztvorili) tie možnosti, ktoré v predchádzajúcom čase boli nedosiahnuteľné. Pre katolíkov sa tak aj v Šoproni stalo výhodné, ak mali príslušné vzdelanie, s ktorým sa mohli s veľkou nádejou na úspech uchádzať o niektorý post na čele vedenia mesta. Synovia tých katolíkov, ktorí sa predtým mohli dostať do užšej rady aj nezaslúžene, už disponovali okrem katolíckej viery aj univerzitným vzdelaním. Ako príklad môže poslúžiť prípad Georga Waxmana, u ktorého si môžeme všimnúť, ako ambiciózný otec múdro usmerňoval cestu svojho syna k mestskej elite tým, že mu umožnil získať právnický diplom a neskôr, keď už bol členom mestskej rady, predal otcovský dom a presťahoval sa do bezprostrednej blízkosti radnice.⁶¹

Ešte nedisponujeme dostatočnými výsledkami výskumu v Košiciach a nemáme ani presnejšie číselné údaje o počte katolíkov v meste a ich pomere voči iným náboženstvám, takže sa môžeme opierať len o naratívne pramene. Z hlásení a žiadostí katolíckych farárov z miest sa komorská administrácia mohla dozvedieť o zvyšujúcom sa počte katolíckych veriacich. Roku 1684 farár v Levoči odôvodnil svoju žiadosť o evanjelický kostol rastom počtu katolíckych veriacich. O rok neskôr v súvislosti s františkánmi, vyhnanými Thökölim Spišská komora podávala Uhorskej komore hlásenie o 800 katolíkoch.⁶² Ak aj tieto údaje prijmeme, predsa len bol počet vhodných katolíckych osôb, ktoré podľa panovníckeho mandátu mohli počítať s nejakou úradnou funkciou, v porovnaní s celkovým počtom obyvateľov naozaj nízky. Do konca storočia sa pri každom jednom prípade stretávame s problémom, ktorý pred potenciálnych kandidátov stavala podmienka: majetný, vzdelaný, ale katolík. Po prekonaní počiatkových ťažkostí mohli komorskí komisári vyberať na uvoľnené miesta v mestských funkciách nielen ľudí spomedzi komorských úradníkov a okolitých šľachticov, ale aj spomedzi mešťanov, ale ich zvolenie až do konca storočia znamenalo neustále problémy.⁶³ Sťažnosti, zaslané komorskej administrácii ešte aj zo začiatku 18. storočia dávajú tušiť, že evanjelickí mešťania hornouhorských

-
- 60 BUBRYÁK, Orsolya. Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612 – 1684). In *Ars Hungarica*, 2003, 31, s. 225-280. Por.: HAUKE, Holda. *Die Bürgermeister der Doppelstadt Krems-Stein um die Zeit des dreissigjährigen Krieges*. Phil. Diss. Wien 1964. s. 7-20; PLATH, Christian. *Konfessionskampf und fremde Besatzung. Stadt und Hochstift Hildesheim im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreißigjährigen Krieges (ca. 1580 – 1660)*. Münster 2005. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 147), s. 454-463; DEVENTER, Jörg. Die politische Führungsschicht der Stadt Schweidnitz in der Zeit der Gegenreformation. In *Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte*, 1997/98, 76/77, s. 27-50, 42-49.
- 61 NÉMETH H., ref. 44; DÁVID, Ferenc – GODA, Károly – THIRRING, Gusztáv. *Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai, 1488–1939*. Sopron 2009, s. 52.
- 62 MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, Minutae (expeditiones camerales) (E 244) 403. kötet pag. 54. Košice, 1684. november 18., 402. zv., pag. 103-104. Košice, 1685. marec 3.
- 63 HKA HFU RN 280. fol. 717. 1681. február 4., MOL E 23 (Litt ad Cam. Sep.) 1712. november 1.

miest sa len s nevôľou vzdávali svojich mocenských pozícií, keďže katolíci sa v mestách neustále ponosovali na utláčanie a rôzne inzultácie.⁶⁴

Ďalšou úlohou pri výskume rekatalizácie miest a zasahovania štátu do tohto procesu by mohlo byť zisťovanie, aká nová katolícka elita nahradila starú evanjelickú, respektíve s akými novými členmi sa musela deliť o moc. V prípade mesta Šopron sa už urobil podobný rozbor, ale ostatné slobodné kráľovské mestá ešte čakajú na výskum tejto dôležitej spoločenskohistorickej otázky. Okrem zmien vo vedúcich elitách miest pokladáme za dôležitú z hľadiska mestskej správy aj otázku, nakoľko nová katolícka elita spĺňala tie kritériá, ktoré pred ne postavil štát a či skutočne bez jediného prejavu nevôle či nesúhlasu splnili všetky nariadenia, ktoré pred ne komora postavila, alebo, či už po získaní miesta v mestskej správe zabudli na svoje skoršie postavenie a stáli v službách svojich vlastných záujmov.

Preložila: *Tünde Lengyelová*

EUROPÄISCHE DOKTRIN ODER UNGARISCHE SPEZIALITÄT?
EINGRIFFE DES STAATS UND REKATHOLISIERUNG DER STÄDTE IN UNGARN
IM LAUFE DES 17. JAHRHUNDERTS

ISTVÁN H. NÉMETH

Die Studie bringt die neuen Forschungsergebnisse vom Verhältnis zwischen den Städten und dem Herrscher, beziehungsweise dem Staat, in den Zeiten der Rekatholisierung, vor allem in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Die Situation wird mit den anderen europäischen Städten verglichen. In großer Mehrheit der westeuropäischen Länder gewannen zu dieser Zeit die zentralistischen Bemühungen ständig an der Kraft und die absolutistischen Staatsorgane hielten sich strikt an der Doktrin "ein Staat, ein Glauben".

Der Autor konzentriert sich vor allem auf die ungarischen Spezifika. Die ungarischen Stände protestierten schon während des Landtags im Jahr 1604 stark gegen die rechtliche Argumentation, die die rudolfische Gegenreformation verwendete, wobei sie darauf deuteten, dass es einen deutlichen Unterschied beim Verhältnis Untertan – Landesherr und Herrscher – freie königliche Stadt, gibt. Sie argumentierten damit, dass laut der ungarischen allgemeinrechtlichen Auffassung „gehören sie nicht zum Besitztum des Königs, sondern der Krone“.

Die städtische Elite hatte im 16. Jahrhundert die Möglichkeit, die Verbreitung der Reformation und ihre Stabilisierung, entscheidend zu beeinflussen. Im 17. Jahrhundert kommt es aber zur Wende, weil die Städte unmittelbarer unter die Kompetenz des Herrschers gehörten, als die anderen Stände. Der Staat (der Herrscher) konnte sich so ganz berechtigt auf die Rechtstheorie berufen,

64 Dobrým príkladom je škandál, ktorý vypukol pri voľbách v Košiciach roku 1686: MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Bratislavai) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara regisztratúra, Litterae ad Cameram exaratae (E 41) 1686. No. 1. 1686. január 7.

gemäß der er als Landesherr der Städte das Recht hatte, ihnen die Freiheit auf Religionsbekenntnis zu verbieten. Anfangs stoßen aber die Rekatholisierungsbemühungen auf Mangel an qualifizierten, gebildeten und wohlhabenden Katholiken, die die Stadtämter bekleiden könnten. Ebenso problematisch war es die geeigneten Kandidaten für die städtischen Pfarrämter zu finden. Zu dieser Zeit hatten Städte aber hohe Steuerschulden, was sich die Kammer im Rekatholisierungsprozess zum Mittel bei der Amtseinsetzung von eigenen Kandidaten machte. Es dauerte einige Jahrzehnte, bis es allmählich gelang, geeignete Personen in städtische Funktionen durchzusetzen, was aber durch Unwillen der Bürger und ständige Beschwerden begleitet wurde. Der Autor korrigiert die eingelebten Behauptungen, vor allem älterer Geschichtsschreibung, welche die Reformation mit der Nationalpartei und die katholische Partei mit der Habsburger Familie, mit dem Wiener Hof, beziehungsweise mit dem ungarischen katholischen „antinational“ orientierten Adel identifizierte und er weist auf die Komplexität des Problems hin, und auf die Fakten, dass der wirtschaftliche Verfall der Städte der frühen Neuzeit nicht eine logische Konsequenz der Schwächung von Selbstverwaltungskompetenzen ist, sondern eines ganzen Komplexes von Einflüssen.